

دانشگاه پیام نور

شناخت نقوش فرش‌های مناطق مختلف ایران

علی پیری

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار یازده

فصل اول. تحلیل و توصیف مفهوم سبک در فرش ۱

هدف کلی ۱

هدف‌های یادگیری ۱

مقدمه ۱

۱-۱ مشخصه‌های مؤثر در سبک فرش ۲

۱-۱-۱ بافت فرش ۲

۱-۱-۲ سبک در رنگ‌آمیزی ۱۱

۱-۱-۳ سبک در طراحی ۱۴

خلاصه فصل اول ۲۵

خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای فصل اول ۲۶

فصل دوم. حوزه آذربایجان و شمال غربی ایران (آذربایجان شرقی، اردبیل، زنجان، قزوین) ۲۹

هدف کلی ۲۹

هدف‌های یادگیری ۲۹

مقدمه ۲۹

۱-۲ استان آذربایجان شرقی ۳۰

۱-۲-۱ ویژگی‌های بافت در فرش‌های آذربایجان شرقی ۳۱

۱-۲-۲ گلیم‌بافی در استان آذربایجان شرقی ۳۲

۱-۲-۳ استادان طراح و تولیدکننده فرش در آذربایجان شرقی ۳۳

۱-۲-۴ مناطق مهم تولید فرش در آذربایجان شرقی ۳۳

۴۰	۲-۲ استان اردبیل
۴۱	۱-۲-۲ ویژگی های فرش اردبیل
۴۲	۲-۲-۲ مناطق مهم فرش بافی در استان اردبیل
۴۳	۳-۲ استان زنجان
۴۴	۱-۳-۲ ویژگی های فرش زنجان
۴۵	۴-۲ استان قزوین
۴۵	۱-۴-۲ ویژگی های فرش قزوین
۴۷	خلاصه فصل دوم
۴۷	خودآزمایی های چهارگزینه ای فصل دوم
۵۱	فصل سوم. حوزه کردستان و غرب ایران (کردستان، کرمانشاه، همدان)
۵۱	هدف کلی
۵۱	هدف های یادگیری
۵۱	مقدمه
۵۲	۱-۳ استان کردستان
۵۲	۱-۱-۳ ویژگی های فرش کردستان
۵۵	۲-۱-۳ مناطق مهم فرش بافی در کردستان
۶۳	۲-۳ استان کرمانشاه
۶۳	۱-۲-۳ ویژگی های فرش کرمانشاه
۶۶	۲-۲-۳ مهم ترین مراکز فرش بافی در این استان عبارت اند از: کرمانشاه، هرسین، سنقر کلیایی و کنگاور.
۷۰	۳-۳ استان همدان
۷۰	۱-۳-۳ مراکز فرش بافی همدان
۷۸	خلاصه فصل سوم
۷۹	خودآزمایی های چهارگزینه ای فصل سوم
۸۳	فصل چهارم. حوزه مرکزی و شمال ایران (مرکزی، قم، تهران، مازندران)
۸۳	هدف کلی
۸۳	هدف های یادگیری
۸۳	مقدمه
۸۴	۱-۴ استان مرکزی
۸۴	۱-۱-۴ سابقه فرش بافی در استان مرکزی
۹۵	۲-۴ استان قم
۹۶	۱-۲-۴ پیشینه فرش بافی در استان قم
۹۸	۳-۴ استان تهران
۱۰۰	۱-۳-۴ ورامین

۴-۴	استان مازندران	۱۰۲
۱۰۳	خلاصه فصل چهارم	
۱۰۴	خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای فصل چهارم	
۱۰۷	فصل پنجم. حوزه اصفهان و چهارمحال و بختیاری (اصفهان، چهارمحال و بختیاری، لرستان)	
۱۰۷	هدف کلی	
۱۰۷	هدف‌های یادگیری	
۱۰۷	مقدمه	
۱۰۸	۱-۵ استان اصفهان	
۱۰۸	۱-۱-۵ اصفهان	
۱۱۱	۱-۲-۵ کاشان	
۱۱۳	۱-۳-۵ جوشقان	
۱۱۵	۱-۴-۵ نائین	
۱۱۸	۱-۵-۵ گلپایگان	
۱۱۹	۲-۵ استان چهارمحال و بختیاری	
۱۲۰	۱-۲-۵ تاریخچه فرش‌بافی در استان چهارمحال و بختیاری	
۱۲۱	۲-۲-۵ ویژگی‌های طرح و نقش در فرش استان چهارمحال و بختیاری	
۱۲۲	۳-۲-۵ مهم‌ترین مراکز فرش‌بافی در استان چهارمحال و بختیاری	
۱۲۳	۴-۲-۵ ویژگی‌های عمومی فرش چهارمحال و بختیاری	
۱۳۳	۵-۲-۵ انواع بافته‌های بختیاری	
۱۳۴	۳-۵ استان لرستان	
۱۳۴	۱-۳-۵ مراکز فرش‌بافی در استان لرستان	
۱۳۶	۲-۳-۵ خرم آباد	
۱۳۶	۳-۳-۵ بروجرد	
۱۳۷	خلاصه فصل پنجم	
۱۳۹	خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای فصل پنجم	
۱۴۳	فصل ششم. حوزه کرمان و فارس (کرمان، فارس، یزد، سمنان)	
۱۴۳	هدف کلی	
۱۴۳	هدف‌های یادگیری	
۱۴۳	مقدمه	
۱۴۴	۱-۶ استان کرمان	
۱۴۴	۱-۱-۶ پیشینه تاریخی فرش کرمان	
۱۴۶	۲-۱-۶ مهم‌ترین مراکز فرش‌بافی استان کرمان	
۱۵۲	۳-۱-۶ طراحان معروف کرمان	
۱۵۲	۴-۱-۶ بافندگان معروف کرمان	

۱۵۳	۵-۱-۶ مهم‌ترین طرح‌های مورد استفاده در فرش‌بافی کرمان از گذشته تا به امروز.....
۱۵۴	۶-۱-۶ ویژگی‌های فنی فرش کرمان.....
۱۵۴	۲-۶ استان فارس.....
۱۵۶	۶-۲-۱ مراکز مهم بافندگی در استان فارس.....
۱۵۷	۶-۲-۲ ویژگی‌های فنی فرش فارس.....
۱۵۷	۶-۲-۳ ویژگی طرح و نقش در فرش‌های فارس.....
۱۶۳	۳-۶ استان یزد.....
۱۶۳	۶-۳-۱ مناطق مهم فرش‌بافی در استان یزد.....
۱۶۴	۴-۶ استان سمنان.....
۱۶۶	خلاصه فصل ششم.....
۱۶۷	خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای فصل ششم.....

۱۷۱	فصل هفتم. حوزه خراسان و شرق ایران (خراسان، بلوچ، ترکمن).....
۱۷۱	هدف کلی.....
۱۷۱	هدف‌های یادگیری.....
۱۷۱	مقدمه.....
۱۷۲	۷-۱ استان خراسان.....
۱۷۲	۷-۱-۱ تاریخچه فرش‌بافی در استان خراسان.....
۱۷۳	۷-۱-۲ مهم‌ترین مراکز فرش‌بافی استان خراسان.....
۱۹۴	۷-۲ استان گلستان.....
۱۹۶	خلاصه فصل هفتم.....
۱۹۸	خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای فصل هفتم.....

۲۰۱	فصل هشتم. آشنایی با هنرمندان شاخص فرش ایران.....
۲۰۱	هدف کلی.....
۲۰۱	هدف‌های یادگیری.....
۲۰۱	مقدمه.....
۲۰۲	۸-۱ استاد علی اشرف کاشانی.....
۲۰۲	۸-۲ استاد عبدالکریم رفیعی.....
۲۰۴	۸-۳ استاد علی ابراهیمی.....
۲۰۵	۸-۴ استاد عبدالحمید صنعت‌نگار.....
۲۰۶	۸-۵ استاد احمد عماد.....
۲۰۷	۸-۶ استاد عبدالله باقری.....
۲۰۷	۸-۷ استاد رسام عرب‌زاده.....
۲۰۹	۸-۸ استاد احمد ارچنگ.....
۲۱۰	۸-۹ استاد جعفر رشتیان.....

۲۱۱	۸-۱۰ استاد اکبر مهدی یی
۲۱۱	۸-۱۱ استاد رضا شاکری
۲۱۲	۸-۱۲ استاد حاج عباس کرباسیون
۲۱۲	۸-۱۳ استاد احمد شکرانی
۲۱۳	۸-۱۴ استاد اصغر بیات
۲۱۳	۸-۱۵ استاد محمدحسین فخرالواعظین
۲۱۴	۸-۱۶ استاد رضا صانعی
۲۱۵	۸-۱۷ استاد میرزا نصرالله صانعی
۲۱۵	۸-۱۸ استاد محمد افسری
۲۱۶	۸-۱۹ استاد عیسی بهادری
۲۱۷	۸-۲۰ استاد هوشنگ جزئی زاده
۲۱۸	۸-۲۱ استاد جواد رستم شیرازی
۲۱۸	۸-۲۲ استاد حاج میرزا آقا امامی
۲۱۹	۸-۲۳ استاد حسین مصورالملکی
۲۱۹	۸-۲۴ استاد حسین طاهرزاده بهزاد
۲۲۰	۸-۲۵ استاد غلام حسین صدیق اسکندانی
۲۲۱	۸-۲۶ استاد اکبر رسام برگی
۲۲۲	۸-۲۷ استاد محمدحسین بنام
۲۲۳	۸-۲۸ استاد جعفر پاکدست سردرودی
۲۲۵	۸-۲۹ استاد حبیب الله امین افشار
۲۲۵	۸-۳۰ استاد غلام حسین جبینی خیابانی
۲۲۶	۸-۳۱ استاد علی پور حلاجی
۲۲۶	۸-۳۲ استاد اکبر نظامی دوست
۲۲۷	۸-۳۳ استاد حسن خان
۲۲۷	۸-۳۴ استاد عباسعلی اعلا باف
۲۲۸	۸-۳۵ استاد عبدالمحمد عمو اوغلی
۲۲۹	۸-۳۶ استاد محمود فرشچیان
۲۳۰	خلاصه فصل هشتم
۲۳۱	خودآزمایی های چهارگزینه ای فصل هشتم

۲۳۳ پاسخنامه خودآزمایی های چهارگزینه ای

۲۳۵ منابع

پیشگفتار

فرش ایران یکی از ارزشمندترین هنرهای سنتی این دیار است که قدمتی به اندازه تاریخ و تمدن سراسر افتخار ایران زمین دارد. نقوش فرش ایران معرف فرهنگ و آداب و رسوم کهن مردم نواحی مختلف ایران است و در پس هر نقش داستان و روایتی نهفته است که با مطالعه و تدقیق در فرهنگ و آداب و رسوم هریک از مناطق فرش‌بافی ایران آشکار می‌شود، اما مهم‌ترین روایت، داستان عشق و علاقه وافر مردم این سرزمین کهن به فرش ایرانی است که آوازه آن را در سراسر جهان آشکار و پایدار کرده است به گونه‌ای که هنرمندان تولیدکننده فرش در هیچ جای جهان را یارای رقابت با آن نبوده و نخواهد بود. در این میان فرش ایران در هر یک از مناطق مختلف فرش‌بافی دارای هویت و ویژگی‌های خاصی است که آمیخته با ذوق و هنر مردمان همان دیار بوده و ریشه در فرهنگ و آداب و رسوم همان منطقه دارد. پیشینه‌ای غنی که موجب شده است در گذر سالیان متمادی این هنر به حیات ارزشمند خویش ادامه دهد و حتی مورد تقلید هنرمندان سایر مناطق جهان نیز واقع شود. در کتاب حاضر، سعی نویسنده بر آن است تا با بررسی مناطق مختلف فرش‌بافی ایران بخشی از این هنر ماندگار و ویژگی‌های هر منطقه را هرچند اندک آشکار سازد، باشد که مقدمه‌ای برای تحقیق و تدقیق بیشتر هنرمندان این عرصه در حوزه شناخت فرش فاخر و اصیل ایرانی شود.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ

علی پیری

تابستان ۱۳۹۷

فصل اول

تحلیل و توصیف مفهوم سبک در فرش

هدف کلی

مطالعه و بررسی سبک در فرش و اصول حاکم بر آن.

هدف‌های یادگیری

- از دانشجو انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتواند:
۱. برداشت درستی از مفهوم سبک در فرش پیدا کند.
 ۲. سبک‌های مختلف بافت، رنگ‌آمیزی و طراحی فرش را بشناسد.
 ۳. با انواع مختلف دار و ابزار مورد استفاده در بافت فرش آشنا شود.
 ۴. تفاوت‌های عمده بافت فرش به روش فارسی و ترکی را بشناسد.
 ۵. با ویژگی‌های اصلی طرح‌های هندسی، شاخه شکسته، منحنی و تلفیقی در فرش آشنا شود.
 ۶. عناصر مهم مورد استفاده در طراحی فرش را بشناسد.

مقدمه

در این فصل به تحلیل و توصیف مفهوم سبک در فرش و عوامل مؤثر بر سبک فرش در مناطق مختلف فرش‌بافی ایران پرداخته شده است. همچنین در مورد انواع روش‌های بافت فرش و دار و ابزار مورد نیاز، شیوه‌های رنگ‌رزی و انواع رنگ‌های مورد استفاده و انواع روش‌های طراحی قالی و اصول حاکم بر آن اشاره شده است.

۱-۱ مشخصه‌های مؤثر در سبک فرش

به‌طورکلی سبک در فرش تابع عوامل متعددی از جمله نوع بافت، شیوه رنگ‌آمیزی، منطقه تولید و نوع طرحی است که در تولید هر فرش به کار می‌رود، بنابراین برای درک بهتر مفهوم سبک در فرش، به هریک از موارد یاد شده اشاره می‌شود.

۱-۱-۱ بافت فرش

مرحله بافت یکی از اساسی‌ترین مراحل در فرایند تولید فرش است به‌گونه‌ای که سایر مراحل از قبیل طراحی و رنگرزی را می‌توان به‌عنوان مقدمات تولید فرش نام برد. در ایران از دیرباز دست‌بافته‌های مختلفی تولید می‌شود. در بین این دست‌بافته‌ها آن‌هایی که با استفاده از دارهای افقی و عمودی بافته می‌شوند و دارای تار و پود و در برخی موارد علاوه بر تار و پود دارای گره هستند و به‌عنوان زیرانداز مورد استفاده قرار می‌گیرند فرش نامیده می‌شوند، بنابراین گروه زیادی از دست‌بافته‌ها، ذیل این عنوان قرار می‌گیرند که از آن جمله می‌توان، زیراندازهای حصیری، زیلو، گلیم، جاجیم و قالی را نام برد. تفاوت اساسی قالی با سایر این دست‌بافته‌ها گره‌دار (پرزدار) بودن آن است. به عبارت دیگر، هر دست‌بافته داری را که به‌وسیله دستگاه‌های افقی یا عمودی بافته شود و دارای تار، پود و گره (پرز) باشد قالی دست‌باف می‌نامند. در ایران دو شیوه بافت وجود دارد و همه قالی‌ها در هر اندازه و با هر کیفیتی که باشند با یکی از این دو روش تولید می‌شوند. در هر کدام از این روش‌ها نیز از دار و ابزارهای متفاوتی استفاده می‌شود. به‌طورکلی بافت قالی در مناطق مختلف تحت تأثیر عواملی از قبیل دار و ابزار، روش چله‌کشی، روش گره زدن و نوع پودکشی قرار دارد و این عوامل سبک بافت قالی را مشخص می‌کنند.

دار و ابزار. دار، چهارچوبه‌ای از جنس چوب یا فلز است که می‌تواند به‌صورت افقی یا عمودی طراحی و مورد استفاده قرار گیرد. دارهای افقی به‌طور عمده در مناطق عشایری و برخی از مناطق روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرد و دارهای عمودی بیشتر در شهرها و نیز در برخی از روستاها کاربرد دارد (یاوری، ۱۳۸۴: ۱۲۳).

انواع دار. چنانچه قالی در مناطق عشایری تولید شود از دار افقی (زمینی) استفاده می‌شود، زیرا به‌علت شیوه زندگی، عشایر معمولاً برای مدت طولانی در یک مکان ساکن نیستند و به‌همین دلیل امکان بافت فرش‌های بزرگ پارچه در یک‌مدت زمان کوتاه، برای آن‌ها میسر

نیست، بنابراین از دارهای کوچک چوبی استفاده می‌کنند تا قالیچه‌های خودشان را در همان مدت استقرار ایل در یک منطقه به پایان برسانند. از طرف دیگر کوچک بودن دار این امکان را به آنان می‌دهد تا چنانچه قبل از پایان یافتن بافت قالی، زمان کوچ فرا رسد بافندگان نیز بتوانند دار قالی نیمه‌بافته‌شان را جمع کرده و بر پشت چهارپایان قرار دهند و تا محل سکونت بعدی حمل کرده و دوباره برپا کنند و به کارشان ادامه دهند. دارهای افقی معمولاً در مناطق عشایری از جنس چوب و در مناطق روستایی از جنس چوب یا فلز است. در هر دو گونه چوبی و فلزی، دار از چهار عدد چوب یا میله که در نهایت یک چهارچوب مستطیل شکل را تشکیل می‌دهند تشکیل شده است. سهولت در جابه‌جا کردن دار، آسان بودن نصب، تولید ارزان و بی‌واسطه از مزایای دارهای قالی‌بافی افقی است. از معایب این دارها نیز باید به محدود بودن اندازه طول و عرض قالی، سختی کار بافنده به دلیل شیوه نشستن و سرکج شدن قالی‌ها اشاره کرد.

قالی‌هایی که در روستاها، تحت نظارت استادکاران و براساس نقشه‌های از پیش طراحی شده بافته می‌شوند؛ همچنین قالی‌هایی که در مناطق شهری قرار دارند با استفاده از دارهای عمودی تولید می‌شوند. دارهای عمودی نیز ممکن است از نوع چوبی یا فلزی باشند، اما شیوه استقرار آن‌ها به گونه‌ای است که امکان تولید قالی با استانداردهای بالاتر هم برای بافنده و هم برای قالی را فراهم آورده است. دارهای عمودی به سه گروه دارهای ثابت، دارهای تبریزی و دارهای گردان تقسیم می‌شوند.

(ب)

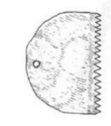
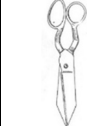
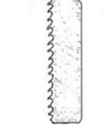

(الف)

شکل ۱-۱. الف) دار قالی‌بافی ثابت که اجزای مختلف آن نشان داده شده است، (فونتن، ۱۳۷۵: ۷۰). ب) دار تبریزی، در این گونه دارها جای بافنده ثابت است و فرش پس از بافته شدن به پشت دار منتقل می‌شود، (صوراسرافیل، ۱۳۸۶: ۶۷).

انواع ابزار فرش‌بافی. مهم‌ترین ابزار مورد استفاده در بافت قالی عبارت‌اند از: کارد، قلاب، قیچی، دفتین، سیخ پودکشی و شانه. که از این میان قلاب و سیخ پودکشی مخصوص بافت ترکی هستند (جدول ۱-۱).

جدول ۱-۱. مقایسهٔ انواع ابزار مورد استفاده در روش بافت فارسی و ترکی، (فونتن، ۱۳۷۵: ۷۷-۷۸).

سرکش	قیچی	دفتین	چاقو	روش بافت
				ترکی
				فارسی

چله‌کشی. پس از انتخاب دار مناسب با توجه به اندازهٔ قالی و سبک بافت، یک چله‌کشی دقیق و حساب شده می‌تواند در تعیین کیفیت نهایی قالی تأثیر زیادی داشته باشد. در هنگام چله‌کشی با توجه به نقشه، تعداد چله‌ها مشخص می‌شود و برای هر خانه که در نقشه مشخص شده است یک جفت تار یا چله در نظر گرفته می‌شود، بنابراین چنانچه یک قالی در عرض دارای ۸۰۰ گره باشد، هنگام چله‌کشی این قالی باید ۱۶۰۰ تار چله در نظر گرفته شود که البته چند تار نیز برای شیرازه پیچی به آن اضافه می‌شود. پس از پایان چله‌کشی و قبل از شروع به بافت قالی نیز چله‌ها براساس رَج‌شمار فرش تنظیم می‌شوند. رَج‌شمار در مناطق فارسی و ترکی متفاوت است. در مناطق فارسی باف رَج‌شمار تعیین‌کنندهٔ تعداد گره‌ها در هر شش‌ونیم سانتی‌متر است، اما در مناطقی که بافت به روش ترکی در آن‌ها صورت می‌گیرد، مانند آذربایجان رَج‌شمار تعداد گره‌ها در هر هفت سانتی‌متر را نشان می‌دهد، بنابراین تنظیم چله‌ها در یک قالی با رَج‌شمار ۳۰ در مناطق فارسی و ترکی متفاوت خواهد بود. معمولاً چله‌کشی توسط افراد متخصص این کار که به آن‌ها چله‌دوان می‌گویند انجام می‌شود. چله‌کشی به دو روش ترکی و فارسی صورت می‌گیرد.

چله کشی ترکی. «در چله کشی به روش ترکی، چله دوان با توجه به نقشه و تعداد تار متناسب با رج شمار، به نصب چله بر روی دار اقدام می‌کند. بدین طریق که ابتدا چوب‌های سردار و زیردار را اندازه می‌گیرد و عرض به دست آمده را در بالا و پایین به دو بخش تقسیم می‌کند و آن را علامت گذاری می‌کند. سپس از قسمت علامت گذاری شده به فواصل هفت سانتی متری شروع به تقسیم عرض دار می‌کند تا عرض مورد نظر قالی تأمین شود و این تقسیم بندی به این علت از وسط دار انجام می‌شود که اگر در حین تقسیم بندی به واحدهای اضافی برخوردیم در طرفین دار قرار گیرند و در پایان چله کشی، فاصله چوب‌های عمودی دار از هر طرف تا چله برابر باشد» (یساولی، ۱۳۷۵: ۴۴). (به این کار اصطلاحاً سیه بندی می‌گویند). علت دیگر تقسیم بندی متوازن چله‌ها بر روی سردار و زیردار این است که این عمل موجب تقسیم فشار وارده از سوی چله‌ها به سردار و زیردار خواهد شد و چنانچه این فشار بر قسمتی از دار بیشتر وارد شود موجب کج شدن آن و در نهایت آسیب رساندن به قالی می‌شود. چله کشی ترکی توسط دونفر که یکی از آن‌ها حتماً استادکار است صورت می‌گیرد.

چله کشی فارسی. روش چله کشی فارسی نسبت به روش ترکی پیچیده تر است و با این روش می‌توان فرش‌هایی در اندازه‌های نامحدود تولید کرد. در روش فارسی ابتدا چله‌ها به صورت مجزا در کارگاهی جداگانه آماده می‌شود و سپس بر روی دار قالی بافی منتقل می‌شوند.

چله دوانی. اگر چله کشی در کارگاه و بر روی دستگاه چله پیچی انجام شود براساس اندازه قالی، دستگاه تنظیم و عمل چله کشی صورت می‌گیرد به گونه‌ای که طول چله حداقل یک متر از طول قالی بیشتر باشد. در این روش یک نفر کارگر ماهر اقدام به دواندن چله‌ها می‌کند و «هم‌زمان شخص دیگری بر روی یکی از میله‌ها تارها را در دسته‌های چندتایی (انتخاب تعداد تارها اختیاری است) شیرازه می‌کند. پس از آماده شدن چله‌ها از قسمت میله وسطی یک طناب عبور داده می‌شود. این کار جهت جلوگیری از به هم ریختن چله‌ها قبل از نیره بندی^۱ صورت می‌گیرد و تا زمانی که عمل نیره بندی صورت نگیرد این طناب باقی می‌ماند» (همان: ۴۱).

۱. نیره بندی یا کوچی بندی اصطلاحی است که برای دوختن تارهای زیر به یک میله به کار می‌رود، این عمل به زیر و رو کردن تارهای چله کمک می‌کند.

نصب چله‌ها بر روی دار. پس از آماده شدن چله‌ها و انتخاب دار مناسب، چله بر روی دار منتقل می‌شود. بدین صورت که در محل نصب چله را از هم باز می‌کنند و یک نفر قسمت بالای آن را گرفته و یک نفر هم قسمت پایین چله را می‌گیرد و خوب می‌تکانند تا چله از هم باز شده و آماده نصب شود. سپس دو عدد میله مقاوم، به اندازه عرض دار انتخاب کرده و یکی از آن‌ها را از قسمت بالای چله‌ها عبور می‌دهند و میله دیگر را از قسمت پایین چله‌ها عبور داده و با توجه به نوع دار اقدام به نصب و تنظیم چله‌ها می‌کنند.

کوجی‌بندی^۱ (کجوبندی - نیره‌کشی). بعد از نصب چله بر روی دار در روش فارسی کجوبندی صورت می‌گیرد. کار کجو این است که نخ‌های پشت چله (نخ‌های زیر) را در اختیار بافنده قرار می‌دهد. البته ممکن است در روش ترکی نیز از کجوبندی استفاده شود، اما با توجه به روش بافت ترکی استفاده از کجو در آن الزامی نیست. از دیگر وظایف کجو جلوگیری از جمع شدن دهانه کار است.

مزایای چله‌کشی فارسی. در چله‌کشی فارسی بر خلاف چله‌کشی ترکی حرکات اضافی بر روی دار انجام نمی‌شود. به لحاظ استحکام تارها در زیر پیچ و گره کلاف‌ها در سردار، استفاده از هر نوع شانه درهم ریختگی چله‌ها را سبب نمی‌شود. در چله‌کشی فارسی به راحتی نخ پاره شده در جای خود بسته می‌شود. در فرش‌های بزرگ از چله‌های گردان نمی‌توان استفاده کرد درحالی‌که چله‌کشی فارسی امکان تولید فرش‌های بزرگ پارچه را فراهم کرده است. از نظر اقتصادی در چله‌کشی فارسی مقدار مصرفی چله در هر اندازه دقیقاً قابل پیش‌بینی است این کار در چله‌کشی ترکی امکان‌پذیر نیست. در چله‌کشی فارسی تمام سطح بافته شده چه در پشت فرش و چه در روی آن قابل رویت است. در چله‌کشی فارسی چنانچه احتمالاً در ضمن بافت متوجه شوند که در اندازه چله اشتباهی رخ داده است، می‌توان با اضافه کردن مقدار دلخواه به سر چله انتهایی، اندازه تارها را بلندتر کرد (یساولی، ۱۳۷۵: ۴۵).

نوع بافت. پس از پایان چله‌کشی و انجام تنظیمات لازم از لحاظ سفتی و تراکم چله‌ها، بافت قالی آغاز می‌شود. بافت قالی در ایران به دو روش ترکی و فارسی صورت

1. Kuji Bandi (Neire Keshi)

می‌گیرد. برای شروع بافت در هر دو روش ابتدا حدود دو تا چهار سانتی متر گلیم بافی در ابتدای کار صورت می‌گیرد که «وظیفه مهم آن جلوگیری از لق شدن و از هم پاشیدن گره‌های فرش است و جنبه تزئینی هم دارد. برای اجرای گلیم‌باف، بافنده بدون بافت گره، فقط اقدام به پودکشی می‌کند و بسته به ارتفاع گلیم‌باف، ده‌ها مرتبه پود را در سرتاسر عرض فرش از میان چله‌ها عبور می‌دهد. معمولاً در گلیم‌باف از نخ چله به جای پود استفاده می‌شود» (ملول، ۱۳۸۴: ۹۸) و سپس عملیات گره زدن شروع می‌شود (شکل ۱-۳). در واقع بخش اصلی بافت قالی با گره‌هایی که بر روی تارهای قالی زده می‌شود به وجود می‌آید. این گره‌ها در حقیقت رشته‌های کوتاهی از پشم و یا ابریشم هستند که به دور یک جفت تار (یکی از زیر و یکی از رو) پیچیده شده و گره می‌خورند نوع گره مورد استفاده در بافت ترکی گره متقارن یا قیوردس^۱ است. در بافت فارسی نیز از گره نامتقارن یا سنه^۲ استفاده می‌شود. در پایان بافت قالی نیز عملیات گلیم‌بافی انجام می‌شود. برای جلوگیری از متلاشی شدن گلیم باف پس از پایان بافت، ریشه‌های قالی را به شکل‌های گوناگون گره می‌زنند.

بافت ترکی. بافت قالی به روش ترکی در آذربایجان و مناطق ترک‌نشین بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و به دلیل اینکه بر روی دارهای قالی‌بافی ساده و ابتدایی نیز قابل اجرا است بافندگان عشایری و روستایی نیز از همین روش برای بافت قالی‌ها و قالیچه‌هایشان استفاده می‌کنند. انتخاب نوع دار، چله‌کشی، گره زدن، پودکشی و پرداخت کردن اساسی‌ترین مراحل بافت به روش ترکی هستند. معمولاً شیرازه کردن در بافت ترکی پس از اتمام بافت و به صورت منفصل صورت می‌گیرد.

گره ترکی. به دلیل اینکه در روش ترکی از گجو^۳ استفاده نمی‌شود گره زدن به وسیله انگشتان دست، کار بسیار مشکلی است به همین جهت از قلاب قالی‌بافی استفاده می‌شود. پس از بافتن یک ردیف که در اصطلاح به آن رَج^۴ می‌گویند پودکشی انجام می‌شود. پودکشی نیز در روش ترکی به وسیله سیخ پودکش انجام می‌گیرد. به این طریق که ابتدا پود کلفت به وسیله سیخ پودکش از زیر ضربدر چله‌ها عبور داده می‌شود و

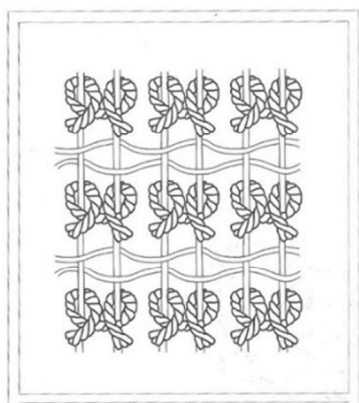
1. Ghyurdes

2. Saneh

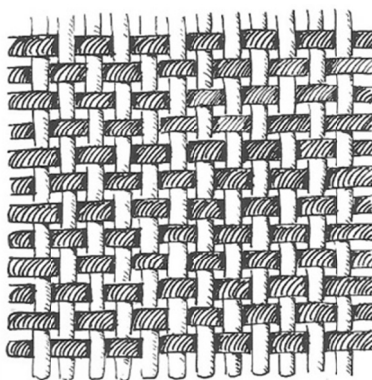
۳. کجو یا کوچی قطعه چوبی است که برای زیر و رو کردن تارها استفاده می‌شود نام‌های دیگر آن کوچی و نیره است.

4. Raj

توسط دَفه ترکی (دفتین) به‌طور کامل کوبیده می‌شود. سپس بافنده پود نازک را با مهارتی که دارد از میان تارها عبور می‌دهد به‌گونه‌ای که به حالت ضربدری چله‌ها آسیبی وارد نشود. این کار تا پایان بافت قالی تکرار می‌شود. «بافت فرش‌های با گره ترکی بیشتر در بین بافنده‌های ایلات قشقایی، بختیاری، شاهسون، افشار، گُرد و قالیباف‌های استان‌های آذربایجان، کردستان، کرمانشاهان، همدان و زنجان مرسوم است» (نصیری، ۱۳۷۵: ۶۵).

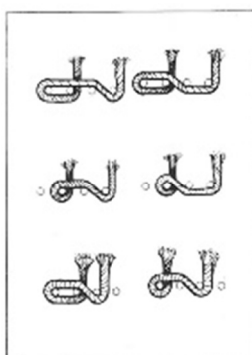
(ب)

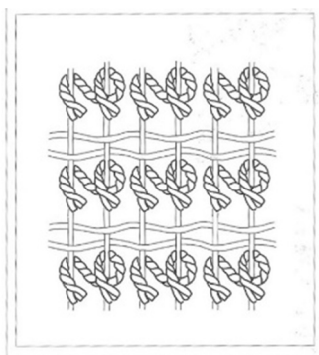
(الف)

شکل ۱-۲. الف) شیوه گلیم‌بافی در ابتدای فرش (سوف‌باف)، (هال و ویوسکا، ۱۳۷۷: ۴۹). **ب)** شیوه اجرای گره ترکی، در این روش نخ خامه به دور یک جفت تار یکی از زیر و یکی از رو می‌پیچد و از میان همان تارها بیرون می‌آید، (نصیری، ۱۳۸۵: ۶۵).

بافت فارسی. بافت فارسی بیشتر در مناطق مرکزی ایران صورت می‌گیرد. در گره فارسی بر خلاف گره ترکی که نخ خامه در آن به دور هر دو تار زیر و رو پیچیده می‌شد «نخ خامه تنها به دور یک تار پیچیده می‌شود و سر دیگر آن از پشت تار دومی آزاد می‌گذرد. گره فارسی را گره نامتقارن و سنه نیز می‌گویند» (یساولی، ۱۳۷۵: ۵۱-۵۲). باید توجه داشت که در سال‌های اخیر در هر دو روش بافت از گره‌های تقلبی استفاده می‌شود. استفاده از گره تقلبی در بافت فرش باعث پیشرفت سریع کار می‌شود و به همین علت به‌طور گسترده مورد استفاده قرار می‌گیرد. از انواع گره‌های تقلبی می‌توان به گره جفتی (شکل ۱-۳-ب) و بی‌گره‌بافی اشاره کرد.

(ب)

(الف)

شکل ۱-۳. الف) شیوه اجرای گره فارسی، در این روش نخ خامه به دور یک تار می پیچد و از پشت تار دیگر عبور کرده و بیرون می آید، (نصیری، ۱۳۸۵: ۶۵). ب) انواع مختلف گره های تقلبی (جفتی) مورد استفاده در بافت فارسی، (Ford, 1981: 21).

پودکشی. پودهای مورد استفاده در بافت فرش دو گونه هستند، پود ضخیم و پود نازک. «پود ضخیم قطورترین جزء ساختمان فرش است. یکی از مهم ترین وظایف پود ضخیم تأمین استحکام و یکپارچگی فرش در جهت عرض آن است. تمام نیروهای وارده در جهت عرض فرش را پود ضخیم تحمل می کند. با عبور پود ضخیم از میان چله پشت و چله رو، فاصله نیم گره های رو از نیم گره های پشت یکسان می شود. کلفتی و نازکی پود ضخیم در ارتفاع گره تأثیر مستقیم دارد. پود نازک به دور تارهای چله رو و چله پشت می شود و آن ها را در میان می گیرد. پود نازک وظایف گوناگونی دارد. می دانیم که هر گره روی گره زیرین می نشیند، و نیز می دانیم که بافته هنگام بافت یک گره، یک تار از چله پشت و یک تار از چله رو چند سانتی متر به سمت خود می کشد تا بتواند گره را ببافد. در این حالت اگر پود نازک نباشد نیم گره رو، لق می شود، زیرا زمانی که نخ این نیم گره را بافته به جلو می کشد چیزی مانع جلو آمدن نیم گره رو نمی شود» (ملول، ۱۳۸۴: ۹۵).

پودکشی در هر دو روش فارسی و ترکی انجام می شود و تنها تفاوت آن در شیوه و ابزار آن است به گونه ای که در روش ترکی پودکشی به وسیله سیخ پودکش انجام می شود در حالی که در روش فارسی این عمل به وسیله دست و به کمک کجو که رد کردن پود را ساده تر می کند انجام می شود. به طور معمول پس از هر رج بافت باید